

Kampen om rätten

Karin Widerberg:

Rettsosociologisk institutt, Oslo universitet

Studenterna ser på mig med intresse, misstänksamhet eller tom avsky när jag under rättssociologiföreläsningarna ständigt återkommer till rättens politiska väsen. I juristutbildningen tillägnar de sig den juridiska metoden och lär sig att saklighet och opartiskhet är realiserbara målsättningar, att rättskällorna är givna och deras rangordning odiskutabel och att rättspolitik är något som ligger utanför juridiken. Rätten är, med andra ord, ett autonomt system som fungerar och ska fungera efter egna regler.

Och så kommer jag och talar om perspektiv och att klass- och könskampen genomsyrar rättens principer, former och innehåll! Det är inte konstigt att de uppfattar rättssociologi och samhällsvetenskap överhuvudtaget som politiskt medan juridiken uppfattas som "ren" och opolitisk. Men att det faktiskt kan vara tvärtom gick upp för mig då jag besökte den juridiska fakulteten i Harare, Zimbabwe, under några veckor våren 1986. Kanske är det t.o.m. så, i ett globalt perspektiv, att den politiska kampen kommer klarare till uttryck inom juridiken än inom samhällsvetenskaperna. I länder som genomgår dramatiska sociala omvälvningar står nämligen rättens grundvalar och innehåll på den politiska dagordningen. Och detta gäller för merparten av länderna utanför Europa.

Efter flera år av krig tog de svarta över landets styrelse 1980 och det fria och oberoende Zimbabwe (fd Rhodesia) utropades. Till skillnad från flera andra afrikanska fd kolonier gick man "försiktigt fram" och lät de vita behålla jord* och kapital och t.o.m. få politisk representation. Man ville undvika kapitalflykt och ekonomiska sanktioner och har därför poängterat betydelsen av goda relationer mellan svarta och vita (dvs, de svartas vrede gentemot de vita ska tyglas).

Politiskt är Zimbabwe således svart men ekonomiskt är det vitt, en situation som i längden troligtvis blir ohållbar. Politiska förändringar i någon nämnvärd omfattning förutsätter ekonomisk makt och kontroll, och frågan i Zimbabwe är inte *om*, utan *när* och *hur* nationaliseringen av ekonomin ska äga rum.

Marxister, liberaler och rasister - sida vid sida

Vid den juridiska fakulteten går den politiska diskussionens vågor höga. Många menar att det är den mest radikala och motsättningsfyllda fakulteten vid universitetet, i alla fall är det där det talas mest politik. Och det sjuder verkligen av liv där, hela byggnaden andas febril aktivitet. Det tycks vara bråttom med allting; det finns så mycket att göra, så mycket som måste göras och måste göras nu, genast. En ny rätt ska skapas, och för det behövs fler svarta jurister. Och det kräver i sin tur svarta lärare som måste rekryteras och utbildas. Före frigörelsen var alla lärarna vita, och man vill inte komma i den situationen, som många afrikanska länder är i, att vita sk tredjevärlden-expert utnyttjar situationen till att göra karriär för att sedan återvända till attraktiva poster i hemlandet. Dessutom måste det vara svarta, med rötter i och kunskap om landet och folket, som utvecklar den nya rätten.

Idag består lärarstaben vid juridiska fakulteten i Harare, 12 lärare på 300 studenter, av unga svarta marxister, vita liberaler samt vita sk rhodesier, dvs mer eller mindre passiva rasister (de uttalade och aktiva rasisterna har lämnat landet). Dessa grupper är inte unika för den juridiska fakulteten, tvärtom finns de överallt i landet. Att majoriteten av de vita är rasister fick jag erfara alla de gånger jag kom i kontakt med vita. De utgick nämligen ifrån att jag självklart också var rasist - jag var ju vit - när de försökte inlemma mig i "det vita brödrskapet".

Att det mot denna bakgrund inte blir mer spänningsfyllt beror troligtvis på att dessa grupper, och vita och svarta, sällan blandas på arbetsplatserna. Den juridiska fakulteten utgör i detta sammanhang ett slående undantag. Unga svarta marxister med märken med texten *Capitalism is organized crime* på rockslaget dricker här sitt te sida vid sida med vita som ser ut som karikatyrer av engelska kolonialister. Den heta kyla som genomsyrar lärarrummet är dock begränsad dit. Tillsammans med sina likar och med studenterna är debatt- och verksamhetslustan stor. Och Zimbabwe är verkligen rena Klondyke för jurister.

Ett Klondyke för jurister

Engelsmännen införde i samband med koloniseringen ett tvådelat rättssystem i Rhodesia. Common Law, eller General Law som det också kallas, gällde för vita och tillämpades i deras domstolar, medan Customary Law gällde de svarta och utövades i "deras" domstolar. Konflikter mellan vita och svarta behandlades under Common Law. Allt detta håller man nu på att rasera, för att i dess ställe bygga upp en ny rätt och nya rättsliga institutioner. Den stora frågan är då vad som ska utgöra grunden och om det finns något i dessa båda system som man kan bygga vidare på. Och här råder stor oöverensstämmelse, även inom de olika politiska blocken, och det gäller främst synen på Customary Law.

Vid den ena ytterpunkten finner vi dem som menar att principerna och innehållet i Customary Law är genomsyrat av och en produkt av apartheid och kolonialism. Följdenligt måste Customary Law och dess institutioner avskaffas. Vid den andra ytterpunkten finns de som menar att Customary Law uttrycker förkoloniala svarta rättsprinciper och därför kan utgöra grunden för zimbabwisk rätt. Som i alla polariserade konfliktsituationer är det svårt att få gehör för en blandad ståndpunkt, vilken kanske trots allt är den mest fruktbara, nämligen att Customary Law är svart *och* vit. För att kunna bygga upp en rätt utifrån denna ståndpunkt krävs forskning som kartlägger och analyserar Customary Law; men för detta finns varken tid eller resurser. Faktum är att man för närvarande har ytterst lite systematisk kunskap om Customary

Law och dess tillämpning. I bydomstolarna (village courts) förs t.ex sällan skriftliga protokoll.

Marxister som legalister

Trots att Common Law är "vit rätt" så har man den samt annan "vit rätt" som förebild. Först tyckte jag det var märkligt att marxisterna var så okritiska - åtminstone uppfattade jag det så - mot kapitalistisk rätt. Senare förstod jag att det berodde på att de faktiskt var legalister hela bunten. De var upptagna av att använda rätten som instrument för social förändring och av formell likhet. Situationen är med andra ord inte olik den som Gregory J. Massell så illustrativt redogör för i sin artikel i *Law & Society Review* om rätten som politiskt instrument i Sovjetunionen efter revolutionen.

Och jämlikhet mellan könen är (i likhet med vad som gällde för Sovjetunionen) en av de verkligt stora frågorna. Det passar dåligt in i socialistiska Zimbabwe att kvinnorna är så förtryckta och underordnade männen. Brudköp (lobola) är gängse och polygami förekommer. Vid skilsmässa eller vid makes död har hustrun inte haft rätt till vare sig barn eller egendom. Och först efter frigörelsen blev hon myndig och en person i juridisk bemärkelse.

Detta vill man ändra på så fort som möjligt, och att införa formell jämlikhet är den enklaste och snabbaste vägen att gå. Dessutom är det den väg som de flesta andra länder, socialistiska och kapitalistiska, redan stakat ut - även om den som bekant inte kan sägas ha varit "helt" framgångsrik. Men motståndet mot formell jämlikhet i Zimbabwe är stort, särskilt i de breda folklagren. När det t.ex gäller brudköp, framhåller kvinnorna att det ger dem (och föräldrarna som får pengarna) ett värde. Det visar att deras arbetskraft och reproduktionsförmåga värdesätts. Och en kvinna som en man betalat mycket pengar för är han rädd om, hävdas det. I det fall - och det tycks vara den vanligaste situationen - mannen betalar av sin lobola under en längre tidsperiod kan skulden utgöra en garanti för att kvinnan ska bli ordentligt behandlad, och om inte kan hon återvända till föräldrahemmet och ta barnen med sig, eftersom köpet inte är fullbordat. Kritiska röster mot Lobola hävdar rakt motsatta argument: att en man som köper sin

hustru har "rätt" att behandla henne hur han vill; han äger henne och hennes barn.

Att utgå från kvinnors situation idag och på olika sätt förbättra den, inte minst ekonomiskt, med hjälp av exempelvis extra rättigheter och skydd, var den linje som Anne Hellum, jurist med kvinnorättslig specialinriktning och min kollega och reskamrat, och jag efterlyste. Men detta vårt särbehandlingsinriktade gräsrotsperspektiv vann ringa gehör, åtminstone hos marxisterna. Faktum är att vi blev utskällda efter noter då vi i våra gästföreläsningar utvecklade dessa perspektiv. Tonen var densamma som i diskussionerna vid de svenska universiteten i början av 70-talet. Vi blev nästan nostalgiska då de "förklarade" för oss att gräsrötterna - ett borgerligt begrepp och angreppssätt - ofta hade falskt medvetande och att man därför inte kunde bygga på, eller ens behövde ta reda på, folks uppfattningar. Det är helt klart att ett legalistiskt perspektiv här gick hand i hand med en marxistisk orientering, ett faktum som gav upphov till nyttiga och värdefulla reflexioner för vår egen del.

Att det är svårt att se särregler - om än formulerade som rättigheter - som något positivt efter att ha levt med arpartheid-systemet vars fundament är just särregler, det hade vi lättare att förstå.

Tredje världen-perspektivet

Jag tror kanske att de studenter som vi var handledare åt (tre NORAD-studenter som varit i Oslo året innan) och de studenter och lärare vi diskuterade med och föreläste för egentligen hade mindre att lära av oss än vi av dem. Som en följd av imperialismen är vårt sätt att tänka bekant för dem, medan vi själva har svårt att "tänka oss ur" det och se att det finns en annan värld och andra förhållningssätt. När jag t.ex skulle ge litteraturläsning upptäckte jag hur lite relevant såväl den sk legalstrategidebatten som den sk patriarkatteoridebatten var för de problem man står inför i Zimbabwe. Politik där är inte bara en fråga om teori utan något som man i sin verksamhet dagligen är tvungen att direkt förhålla sig till.

Tre veckor är för kort tid för att man ska kunna sätta sig in i ett annat lands och en annan världsdels problem och tankesätt.

Men det är tillräckligt för att rucka på det man tar för givet och betraktar som allmänt, och det får en att se också på sitt eget hemlands struktur och funktionssätt med nya ögon.

Till sist en reservation; denna framställning är inte, och bör heller inte uppfattas som, en heltäckande redogörelse för juridik och jurister i Zimbabwe. Detta är några av mina intryck från besöket, nedtecknade i all anspråkslöshet, och bör läsas som just sådana.